

KRÖNIKA

Spanien visade vägen utför

"Den svenska stormakten vilade inte på enstaka militära genidrag, utan på sin särdeles väl fungerande administration."

Att Ingrid Ihrhammar har fått sparken från Jordbruksverket kan tyda på att Sverige har ett riktigt stort problem. Ett som Göran Persson kanske inte ser, men som Axel Oxenstierna skulle ha känt igen på en gång.

Visst, det är per definition dåligt om statliga verk får dåliga chefer. Men vad är det egentligen som sagts offentligt om Ihrhammars brister? Nästan bara att hon inte kommit överens med sina underlydande. Det förefaller i dagens statsförvaltning vara tillräcklig grund för att avskeda en generaldirektör. Helt bortsett från just fallet Ihrhammar (det blir nog billigt för staten om hon i fortsättningen får rulla tummarna för 62 000 kronor i månaden) så är det något bekymmersamt med det sättet att resonera.

SVENSKA GENERALDIREKTÖRER, som kommer utifrån till en myndighet, upptäcker ibland att organisationen har skapat sina c näl för verksamheten. Till exempel att de anställda ska ha en lugn tillvaro. Eller att myndigheten ska ha ett mysigt förhållande till företag och intresseorganisationer inom sitt område, snarare än att på allmänhetens uppdrag göra dem sura. Försöker den nya gdn göra något åt saken blir det förstas bråk. De underlydande kommer att säga att hon inte begriper vad jobbet går ut på. Ska regeln verkligen vara att ge chefen sparken i det läget? Bör de anställda ha rätt att bestämma vad en myndighet ska syssla med? Den sortens system har redan prövats, långt före las-reglernas tid, så historien bjuder vissa lärdomar.

DET ÄR VÄL KÄNT ATT HÖGADELN överallt gjorde hårt motstånd när de moderna europeiska städerna byggdes upp och kungamakten stärktes under 1500- och 1600-talen. Men det fanns fler bromssklossar. De mest avancerade länderna, som Spanien, hade redan under medeltidens slut hunnit skaffa sig en rejält komplicerad apparat för förvaltning och rättsskipning, till stor del bemannad av professionella, juridiskt utbildade tjänstemän. Dessa *letrados* ägde ofta sina ämbeten, rent bokstavigt. Och de gjorde sitt jobb på samma sätt som det alltid hade gjorts. Urgamla privilegier för regioner och samhällsgrupper måste respekteras, kungliga beslut beredas i laga ordning och maktig takt, revirstrider utkämpas mellan olika beslutsorgan, reformförsök göras om intet. Det skulle fan försöka vara enväldig i ett sådant system.

Spaniens kungar lyckades aldrig riktigt bryta ned förvaltnings självständighet och det var en av orsakerna till att riket förvandlades från Europas supermakt till ett skämt, inom loppet av ett sekel. Styroproblemen gjorde det omöjligt att pressa ut tillräckligt med skatter för att staten skulle kunna hänga med i 1600-talets kapprustning.

I Sverige, däremot, kunde Axel Oxenstierna börja från noll när han skapade den svenska stormaktsstaten. Det fanns helt enkelt nästan ingen central regeringsapparat och därmed inte heller något problem med ämbetsinnehavare som lyckats ta över organisationen för sina egna syften. Sverige fick Europas mest effektiva statsförvaltning, som kunde stampa fram soldater och kanoner närmast ur tomma intet. Den svenska stormakten vilade inte på enstaka militära genidrag, utan på sin särdeles väl fungerande administration.

I OCH FÖR SIG är det kanske en öppen fråga, vilket som är bäst för ett samhälle – bångstyriga eller lydiga ämbetsmän? Kanske hade vi haft det bättre utan någon stormaktstid. Ändå finns det skäl att fundera på var det kommer att sluta om vi nu, 350 år efter Oxenstiernas död, har skapat en kär av oavsättliga *letrados* som själva styr statens verksamhet.

KLAS ÖSTMAN

Ledan var kurortens elixir

Historien om brunnsorter börjar med mångsysslaren Urban Hiärne. Han var såväl kemist som läkare, såväl porträttmålare som geolog. År 1667 skickas Hiärne som 26-åring till Tyskland av sin gynnare och patron Claes Tott för att studera de tyska bad- och brunnskurererna.

När Urban Hiärne efter flera år utomlands återkommer till hemlandet börjar han aktivt att leta efter surbrunnar som här i Sverige var lika "okände som elefanter och mulhörningar", som han skriver. Men ingen av dem han undersöker duger – vattnet har inte rätt egenskaper. Till slut får han vattenprov av friherre Gustaf Soop. Namnet på källan där vattnet var hämtat var Medevi.

Äntligen har Urban Hiärne hittat sin svenska surbrunn. Och snart publicerar han flera mer eller mindre propagandistiska skrifter för att sprida budskapet och locka gästerna till Medevi där han snart inrättar sig som brunnsläkare. Sten Lindroth summerar i sin Svenska lärdomshistoria: "De första åren tjänade Hiärne vackra slantar."

Denna trevande men medvetet styrda upptakt ledde sedermera till en formlig epidemi eller snarare en modestyrd vurm för allt vad brunnsdrickande hette. Alla – framför allt då i de borgerliga och adliga kretsarna – skulle dricka brunn och överallt öppnades nya brunnar. I stort antal strömmade gästerna, eller patienterna, till. Det är kombinationen av renodlad rekreation och medicinsk motiverade kurer som är utmärkande för brunnskulturen.

Stråvan för stormakten

På det hela taget var Urban Hiärnes strävanden och satsningen på brunnsdrickande i Sverige en medveten del av landets ambition att hålla liv i stormaktsprojektet. Det fanns behov av att visa att landet på alla sätt var en värdig del av Europa. Brunnsdrickandet bidrog med kulturellt färdiga och social prestige. Därav styrandes intresse för projektet för att komma åt och sprida budskapet om det åtråvärda "champagnevattnet".

Ingen skulle behöva bege sig utanför Sveriges gränser för att förlusta sig eller bota sina krämpor med att dricka brunn. På så sätt stannade också pengarna inom landet, en nog så viktig anledning. Dessutom var befolkningen desarmerad av alla de långa krigerna och behovet av en fungerande medicinsk behandling var skriande stort. I ett myllrande rikt arbete har den svenska brunnshistorien och kulturen kring dessa orter blivit utforskad och noggsamt nedtecknad av Elisabeth Mansén, docent i idé- och lärdomshistoria. *Ett paradis på jorden* heter den 600-sidiga boken med den klargörande undertiteln *Om den svenska kurortskulturen 1680-1880*.

Kärlek och kvinnsyn

Här belyses brunnskulturen ur en mängd synvinklar, från grundarna till de mer eller mindre välgrundade teorierna bakom kurererna. Där behandlas kärlekslivet vid brunna, den ofta flitiga underhållningen, dansen, badet, vattnet, parkerna, behandlingarna, de fattigas och omedelades obligatoriska närvaro, synen på kvin-

nan och sexualiteten och satirer med brunnsdrickandet som måltava.

Det är ett på det hela mycket imponerande, rikt och djuplodande arbete som Elisabeth Mansén har skrivit. Här finns mängder med spännande historier och uppgifter, analyser och generösa presentationer. Det omfattande arbetet är klart och tematiskt uppplagt. Elisabeth Mansén har lyckats skriva en historik som blir till en milstolpe i svensk idé- och lärdomshistoria.

Påfallande ofta tycks gästerna klaga över hur outhärligt tråkiga dessa ofta veckolånga kurer var. Ingenting händer. Tiden är lång. De enformiga och händelsefattiga dagarna avbryts enbart av mer vatten-drickande när klockan ringer. Det är mycket leda och tristest i breven som skrivs från brunnsorterna. Skalden Carl Gustaf af Leopold sammanfattar det år 1788 i brev från Söderköping på följande sätt: "Så är man här vid brunnen sysselsatt att göra intet. Den odrägligt långa dagen räcker till aldeles ingen ting."

En dag vid brunnen – i detta fall Gustafsbergs brunn – beskriver till exempel Anna Lisa Geijer, professorns och den uppburne skaldens hustru, så här: "Man börjar sin dag med att bada, dricka Caffé (som jag dock dricker ensam kl 7 just då flickorna bada), så hvilat man litet på badet, går sedan ut på gungbräderna, råka bekanta och obekanta, går litet upp i Salongen och hör på musiköfningar. Så hem, väljer mat på matsedeln – äter, sover litet middag – promenerar – kl 6 åter i Salongen – der det medicineras, pratas, dansas eller göres lekar".

Socialt snarare än medicinskt

Över huvud taget tycks brunnskulturen ganska fort ha utvecklats till att mer vara ett socialt projekt än ett renodlat medicinskt. Man reste till brunnsorten för att träffa människor,

för att umgås och frotera sig, presentera sina döttrar på äktenskapsmarknaden. För attraktioner kunde dra så många nya gäster som ryktet om att brunnsorten var känd för sina vackra kvinnor.

Modet och varmen för att dricka brunn tar sig snart sådana egendomliga uttryck att brunnar öppnas inne i städerna, även om man inte ens har tillgång till en brunn. Då transporterats i stället vatten från närmaste brunn in till de nödvändiga kurererna. Så sker till exempel i Lund på somrarna. Kanske var det ett sätt att slippa undan ledan vid brunnsorten.

Nu kunde stadens nöjesliv förenas med brunnsdrickandet. Annars framhåller tidens brunnsläkare ofta att ledan, eller själens vila, är en viktig del i kuren. Att dricka brunn handlade om att ge både kroppen och själen behandling.

Vid brunna tar vår tids semesterresor sin början, även om vi skulle förneka att ledan är en viktig del av avkopplingen vid Medelhavet. Men kanske ligger det ganska nära sanningen.

CRISTER ENANDER

Människor vallfärdar fortfarande till Medevits hälsobrunn.

"Brunnskulturen tycks ganska fort ha utvecklats till att mer vara ett socialt projekt än ett renodlat medicinskt"